

1700-luvun orjakauppaa ja kulttuurien välistä vuoro- vaikutusta

Kalle Kananoja: Central African Identities and Religiosity in Colonial Minas Gerais. Åbo Akademi University 2012. 299 s.

Philip Curtinin vuonna 1969 julkaissu teos "The Atlantic Slave Trade. A Census" merkitsi käännekohtaa afrikkalaisen orjakaupan ja orjuuden tutkimuksessa. Seuraava merkittävä virstanpylväs saavutettiin vuonna 1999, jolloin Curtinin innoittaman lukuisan tutkijajoukon keräämä, hajallaan sijainnut tarkentunut tieto transatlanttisesta orjakaupasta julkaistiin tietokantana. Nyt internetissä vapaasti saatavilla oleva "Trans-Atlantic Slave Trade Database" (TSTD) -tietokanta¹, johon on koottu lähes 35 000 orjalaivaa koskevat tiedot,

on toiminut tällä kertaa Kalle Kananojan tutkimuksen innoittajana ja tarjonnut vankan perustan kartoittaa läntisestä Keski-Afrikasta hankittujen orjien päätymistä Minas Gerais alueen kultakaivoksiin Brasiliassa. Kananojan väitöskirja ei rajoitu pelkästään orjakaupan määrän ja lähtöalueiden selvittämiseen, vaan tutkimuksen keskiössä on orjien identiteetin rakentuminen niin lähtöalueilla Afrikassa kuin määränpäässä Brasiliassa.

Rio de Janeirosta länteen Brasilian sisämaassa sijaitseva Minas Gerais alue kohosi 1700-luvulla maailman suurimmaksi kullantuottajaksi. Tuotannon organisointi vaati runsaasti työvoimaa, joka ratkaistiin käynnistämällä laajamittainen orjien tuonti läntisen Keski-Afrikan alueelta. Kananojan tutkimus jakautuu kahteen osaan, joista ensimmäisessä selvitetään orjien hankintaa Afrikasta ja heidän päätymistään Minas Gerais alueen kaivoksiin. Tutkimuksen toisessa osassa, joka on huomattavasti ensimmäistä osaa laajempi ja analyttisempi, tarkastellaan orjien identiteetin ja erityisesti ryhmäidentiteetin muodostumista Afrikassa koetun orjuusvaiheen aikana ja eritoten Minas Gerais alueella. Kananojan vertaileva lähestymistapa on uusi avaus Afrikasta Brasiliasta vietyjen orjien selviytymisen ja sopeutumisen tutkimuksessa.

Määrittely tutkimustehtävän laajuus edellyttää kompromissien tekoa siihen tarttuvalta tutkijalta. Orjien lähtö- ja tuloalueilla 1700-luvulla vallinneen poliittisen, taloudellisen, kulttuurisen ja uskonnollisen tilan selvittäminen alkuperäisaineistojen avulla olisi ollut mahdoton tehtävä yksittäiselle tutkijalle. Kananoja on ratkaissut haasteen tukeutumalla yllä mainittuja teemoja käsittelevään uusimpaan tutkimuskirjallisuuteen ja arvostettuihin klassikoihin. Aieman tutkimuksen pohjalta laadittujen synteisien ja vertailujen tukena ja niiden syventäjänä kirjoit-

taja on hyödyntänyt alkupe- räisaineistona inkvisitioasiakirjoja, jotka mahdollistavat tarkastelun ulottamisen yksilötasolle.

Tutkimuksen ensimmäinen osa käsittelee orjien hankintaa Afrikasta. Lukijaa perehdytetään kirjallisuuteen pohjautuen läntisen Keski-Afrikan alueen yhteisöjen poliittisten järjestelmien toimintaan, elinkeinoihin sekä yhteisöjen väliin kauppa- ja poliittisiin suhteisiin. Lisäksi pohditaan orjuuden ilmenemistä ja sen luonnetta yhteisöissä ennen eurooppalaisten orjakauppioiden saapumista.

Minas Gerais alueelle päätyneiden orjien määrää kartoitetaan puolestaan TSTD-tietokannan avulla. Se tarjoaa erinomaisen välineen orjien hankinta-alueiden ja hankittujen orjien määrän selvittämiseen. TSTD-tietokannan mukaan 1700-luvun kuluessa Afrikasta tuotiin dokumentoidusti Brasiliasta kaikkiaan 1,3 miljoonaa orjaa, ja tietokannan pohjalta tehdyn puuttuvan tiedon huomioivan arvioon mukaan määrä nousee lähes kahteen miljoonaan. Kananoja korjaa ansiokkaasti aiemman tutkimuksen tulkintaa, jonka mukaan Länsi-Afrikasta hankitut orjat olisivat dominoineet Minas Gerais orjapopulaatiota 1700-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Kirjoittajan mukaan tällainen tilanne vallitsi ainoastaan 1700-luvun kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana, minkä jälkeen keskinen Afrikka ja erityisesti nykyinen Angolan alue kohosi tärkeimmäksi Minas Gerais kaivosten orjien hankinta-alueeksi. Vuonna 1805 toteutetun väestönlaskennan mukaan Minas Gerais alueen väestöstä (407 000) runsaat 46 prosenttia (188 000) oli orjia, joista 87 prosenttia luokiteltiin mustiksi. Alueen väestöön kuului tuolloin jo vapaiksi luokiteltuja värillisiä ja mustia, joiden osuus oli lähes 35

1. <http://www.slavevoyages.org/tast/database/index.faces> (16.8.2012).

prosenttia alueen väestön kokonaismäärästä. Valkoisen väestön osuus rajoittui 19 prosenttiin (78 000). Kananojan asiantunteva TSTD-tietokantaan pohjautuva orjakaupan analyysi paljastaa tarpeen aiempien orjakaupan määrää ja hankinta-alueita koskevien tulkintojen tarkistamiseen.

Orjakauppiaiden saapuminen Afrikkaan merkitsi paikallisten yhteisöjen joutumista kosketuksiin länsimaisen kulttuurin ja sen teknologisten innovaatioiden kanssa. Aiempaan tutkimukseen viitaten kirjoittaja painottaa, että portugalilaisten tulo läntiseen Keski-Afrikkaan edisti kreolikulttuurin syntymistä rannikolla ja niillä alueilla, missä eurooppalaisten oleskelu oli pysyvämpää.

Perheettöminä alueelle saapuneet portugalilaiset sotilaat ja kauppiat avoituivat tavallisesti afrikkalaisten naisten kanssa, mikä edisti paikallisen kulttuurin ja kielien omaksumista heidän keskuudessaan. Vastaavalla tavalla afrikkalaisten yhteisöjen hallitseva eliitti ja vähitellen muu väestö tutustuivat länsimaiseen kulttuuriin ja erityisesti kristinuskoon lähetyssaarnaajien välityksellä. Kristinuskoon kääntyminen johti muun muassa nimenantokäytäntöjen muuttumiseen. Katolilaisuuden leviäminen heijastui vähitellen myös traditio-naalisten uskontojen seremonioihin, joihin ilmestyi kristillisiä symboleja. Synteesi afrikkalaisen ja eurooppalaisen kulttuurin piirteiden sekoittumisesta ja atlanttisen kreolikulttuurin synnystä läntisen Keski-Afrikan alueella ei tutkimuksellisesti sisällä merkittävää uutta tietoa, mutta on välttämätön Minas Gerais alueelle tuotujen orjien ryhmäidentiteetin muodostumisen ymmärtämiseksi.

Tutkimuksen mielenkiintoisimmassa mutta samalla myös haasteellisimmassa osassa tarkastellaan, missä määrin Minas Gerais alueelle tuodut orjat onnistuivat säilyttämään kulttuurisen omalei-

maisuuksensa ja sopeutumaan uusiin olosuhteisiin orjaksi joutumisen ja merimatkan aiheuttamien traumaattisten kokemusten jälkeen. Brasilialainen historiankirjoitus on korostanut, että orjien ryhmäidentiteetin muodostuminen käynnistyi vasta määränpäässä, minkä lisäksi on korostettu paikallisten orjanomistajien keskeistä roolia orjien uuden identiteetin omaksumisessa. Uutta ryhmäidentiteettiä vahvistettiin muun muassa liittämällä orjien nimeen heidän lähtöalueensa kuten Angola (esim. Maria Angola), Kongo tai Benguela.

Kananoja kritisoi brasilialaisen historiankirjoituksen tulkintaa orjanomistajien keskeisestä roolista pyrkien osoittamaan, että orjien ryhmäidentiteetin muodostuminen oli käynnistynyt jo Afrikassa eikä vasta Brasiliaan saapumisen jälkeen. Hän perustaa argumentaationsa ensisijaisesti inkvisitioasiakirjoihin, joissa syytettyinä olleet orjat olivat tilittäneet elämänsä vaiheita. Vuonna 1703 kaksikymmentäneljävuotias orja José joutui inkvisition eteen sodomiasta syytettynä. Hän muisti vanhempiensa nimet ja kertoi syntyneensä Benguelassa. Orjaksi päätyminen jälkeen hänet oli viety Luandan satamaan odottamaan kuljetusta Brasiliaan, missä hänet oli kastettu. Inkvisitioasiakirjat paljastavat, että orjien tarinat olivat monella tapaa yhteneväisiä José'n tarinan kanssa. He identifioivat itsensä johonkin paikkaan Afrikassa, moni oli joutunut tekemisiin kristinuskon kanssa ja monet oli kastettu ennen Atlantin ylitystä. Lisäksi orjia yhdisti kielellinen ja kulttuurinen sukulaisuus. Kananoja horjuttaa inkvisitioasiakirjoihin nojaten brasilialaisen historiankirjoituksen tulkintaa orjanomistajien ratkaisevan tärkeästä roolista orjien uuden identiteetin rakentamisessa.

Kananojan selitysmallin uskottavuutta nakertaa kuitenkin identiteetti-käsitteen pinnalliseksi jäävä määrittely. Identiteetti on tutki-

muksen avainkäsite, mikä näkyy aina pääotsikkotasolle saakka. Identiteettejä ja niiden määrittelyä sivutaan kyllä tutkimuksessa moineen otteeseen, mutta jäin kaipaamaan syvällisempää keskustelua identiteeteistä sekä käsitteen soveltamismahdollisuuksista käytävissä oleviin aineistoihin. Kirjoittaja on ottanut identiteetti-käsitteen eri muodot käyttöön ikään kuin ylhäältä annettuina, mikä heikentää todistelun uskottavuutta. Tämä tulee esille erityisesti pääluvussa 4, jossa tarkastellaan alueellisten ryhmäidentiteettien muodostumista orjilla ennen Brasiliaan saapumista.

Sisällöllisesti tutkimuksen parasta antia ovat pääluvut 5 ja 6, joissa tarkastellaan afrikkalaisten uskonnollisten tapojen ja kristinuskon sekoittumista sekä parantajien ja tietäjien asemaa yhteisöissä. Kananojan sivumääräisesti (s. 132–177) laaja aiempaan tutkimukseen nojaava katsaus kristinuskon leviämisestä ja sen sisällön omaksumisesta läntisessä Keski-Afrikassa on välttämätön tarkasteltaessa siellä syntyneen kreolikristillisyyden elinvoimaisuutta Brasiliaan tuotujen orjien keskuudessa. Verrattuna kristinuskon leviämistä Afrikassa käsittelevään osuuteen jää kreolikristillisyyden tarkastelu Minas Gerais alueella hieman suppeahkaksi painottuen maallikkojäsenistään koostuneiden uskonnollisten veljeskuntien toiminnan esittelyyn, joiden keskeisiin tehtäviin lukeutui jäsenistön hautaamisesta huolehtiminen. Tutkimus osoittaa hyvin kuinka kristinuskoon Afrikassa juurtuneet synkretistiset käytännöt jatkuivat hieman muuntuneina uudessa ympäristössä.

Afrikkalaisen kulttuurin elementtien siirtyminen elinvoimaisina Minas Gerais alueelle käy parhaimminkin ilmi orjiksi joutuneiden parantajien ja tietäjien taitoja omannäiden toiminnan kautta. Parantajat sopeutuivat uusiin olosuhteisiin etsimällä rituaaleihinsa

soveltuvia korvaavia lääkekasveja, ellei Afrikassa kasvaneita vastaavia lajeja ollut saatavilla. Rohtojen lisäksi parantamisrituaaleihin yhdistettiin elementtejä traditionaalisista afrikkalaisista uskonnoista. Kananojan käyttämät inkvisitioasiakirjat osoittavat erinomaisesti kuinka orjat luottivat omien parantajensa ja tietäjiensä taitoihin. Parantajien taitoja arvostivat myös orjien omistajat, jotka lähestyivät parantajia viimeistään silloin, kun länsimaisen lääketieteen keinot kävivät vähiin heidän orjiensa ja heidän itsensäkin sairauksien hoidossa.

Pohdittaessa Kalle Kananojan väitöskirjan tutkimuksellisia ansioita sisältää teos niin Afrikan kuin Brasilian ja latinalaisen Amerikan historiaan vihkiytyneille paljon tuttua tietoa. Teoksen tutkimuksellinen vahvuus ja tieteellinen merkittävyys ovat vertailevassa lähestymistavassa. Kananoja on tarkentanut ja haastanut monia brasilialaisen historiankirjoituksen tulkintoja Afrikasta tuotujen orjien identiteetin muodostumisesta Brasiliassa. Suomalaiselle lukijalle Kananoja tarjoaa mukaansa tempaavan johdatuksen eteläisen Atlantin kulttuurien väliseen vuorovaikutukseen 1700-luvulla.

– HARRI SIISKONEN